

KARTEZYEN GÖRME DÜZENEĞİ VE FENOMENOLOJİK KRİTİĞİNİN BELİRGİNLEŞMESİ

Ahmet EKER*

ÖZ

Kartezyen perspektivizm, genellikle modern skopik rejim olarak adlandırılmaktadır ve çoğunlukla Descartes düşüncesi çerçevesinde incelenmektedir. Fakat çok sayıda skopik rejimin de modernite içinde ortaya çıktığını kabul etmek gereklidir. Bu metin modern görme meselesini Kartezyen düşünceyi merkezine alarak incelemeyi ve bu anlayışa karşıt olarak temel fenomenolojik müdahalelerin ana eksenlerini açıklamayı hedeflemektedir. Bunu yaparken Rene Descartes'ın metinleri aracılığıyla açığa çıkan bir görme düzeneğini ve bu anlayışa Edmund Husserl ile Merleau-Ponty felsefesinin düştüğü şerhleri belirginleştirmeyi amaçlıyorum. Nihayetinde ise fenomenolojik görme anlayışının temel eksenlerini Kartezyen skopik görme modeline yapılan eleştiriler çerçevesinden açıklamayı amaçlıyorum.

Anahtar Sözcükler: Görme, skopik görme modeli, fenomenolojik bakış, perspektif ve fenomenoloji, Kartezyen bakış

CLARIFICATION OF THE CARTESIAN VISION AND ITS PHENOMENOLOGICAL CRITIQUE

ABSTRACT

Cartesian perspectivism is often referred to as the modern scopic regime and is often studied within the framework of Descartes' thought. But it is necessary to accept that there are many scopic regimes have also emerged in modernity. This text aims to examine the matter of modern vision by centering it on Cartesian thought and to explain the main axes of basic phenomenological interventions against this understanding. While doing this, It was aimed to clarify a vision of dispositive that is revealed through the texts of Rene Descartes and the opposition against the understanding of Edmund Husserl and Merleau-Ponty philosophy. Finally, I think to reveal the basic axes of the phenomenological understanding of vision through the criticisms made to the Cartesian scopic vision model.

Keywords: Vision, scopic vision, Cartesian vision, phenomenological view, perspective and phenomenology

* Dr. Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmetler Bölümü, (Yarı zamanlı öğretim elemanı), ORCID ID: 0000-0002-0097-2972, e-mail: ahmet.eeker@gmail.com

Makalenin geliş tarihi: 06.02.2024
Makalenin kabul tarihi: 31.03.2024

Submission Date: 06 February 2024
Approval Date: 31 March 2024

Giriş: Kartezyen Görme Düzeninin Temel Nitelikleri

Görmenin kültürel ve düşünsel tarihine bakıldığında, Descartes'ın düşüncesi sıklıkla hem modern görsel sanatların evrimini hem de felsefi düşüncenin dönüşümünü etkileyen belirgin bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Bu açıdan, Descartes'ın katkıları, modern göz merkezliliğin temellerinin atılmasına ve modern çağın baskın görme rejimine yönelik bir başlangıç noktası olmaktadır. Descartes düşüncesi bir yandan Kartezyen perspektifçilik olarak belirginleşen modern göz merkezliliğin kuruluşu, diğer yandan modern çağın baskın skopik rejimini karakterize etmenin başlangıç noktası olarak alınmaktadır. Dolayısıyla, modern çağın bu hegemonik görsel modeli, hem görsel sanatlardaki Rönesans perspektifine ilişkin kavramlarla hem de felsefede sübjektif rasyonalite olarak bilinen Kartezyen fikirlerle özdeşleştirilebilir örüntüler içermektedir. Nitekim, modern çağın bu hegemonik görsel modeli bir yandan görsel sanatlardaki Rönesansın görme kavrayışına ilişkin kavramlara diğer yandan felsefede sübjektif rasyonalite olarak bilinen Kartezyen bakışın işleyişine ilişkin bir dönüm noktası olarak ele alınmalıdır. Hem görsel kültürün hem de düşünce tarihinin evriminde belirleyici rol oynayan görme kavrayışı, Martin Jay tarafından Kartezyen perspektifçilik olarak adlandırılmaktadır.¹ Böyle bir işleyiş Ong'un belirttiği üzere göz ve ben'in (*the eye = I*) özdeşliğine, dış dünyanın öznedenden ayrılmasına (depersonalization) ve dış dünyayı bilmenin tek geçerli yolu olarak gözlemin yüceltilmesine yol açmaktadır. Bu doğrultuda açık seçik bir dünya arayışında Descartes'ın odağında yer alan görsel olarak tasarlanmış bir bilişsel girişim belirlemektedir.² Kartezyen zihnin sezgi yoluyla karmaşık dış dünyaya dair bütünlükleri görme edimi, "açık" ve "seçik" kavramlarına ilişkin olmaktadır. Onun için açık ve seçik bilgi zihnin sezgisel bir görü (vision) tarzıdır. Bu ise bizi hatadan kurtaracak ve hakikatin bilgisine ulaştıracak kesin bir yöntem ile insan doğasını en yüksek yetkinlik düzeyine eriştirecek bir görüdür.³ Bu açıdan zihnin görmesi ile duyulur olan arasında bir zıtlık inşa eden Descartes, duyulara güvenebileceğimiz varsayımını sarsmayı hedeflemektedir. Örneğin, onun için algıların küçük nesnelere uzak şeyleri

¹ Martin Jay, "Sartre, Merleau-Ponty, and the Search for a New Ontology of Sight" içinde *Vision and Visuality: Discussions in Contemporary Culture*, Edited: Hal Foster, Seattle: Bay Press, 1988, 4

² Akt. Martin Jay, *Downcast Eyes: The Denigration of Vision in Twentieth-century French Thought*, University of California Press, 1993, 67

³ Alexandre Koyre, "Descartes Üzerine Konuşmalar" içinde *Platon Okumaya Giriş*, Çeviren: Kurtuluş Dinçer, Ankara: Pharmakon, 2020, 162-63

görmeye açığa çıkan yanıltıcılığı söz konusudur. Bu noktada “algılanan şeyin duyularımıza görünen şey olmadığı”⁴ açığa çıkmaktadır. Nihayetinde onun için kesinlik; duyulardan gelen bir niteliği değil,⁵ Tanrı'nın mutlaklığından başka bir deyişle nesnelere yaratan ve gerçekliğin kaynağı olarak kabul edilen dolayısıyla yanılısıma ihtimalinin ortadan kalktığı bir hareket noktasından elde edilen niteliklerdir.

Descartes; fiziksel bir dış dünya tasarımını şekil, biçim, hareket edebilme, uzunluk, enlilik ve derinlik gibi ilkeler çerçevesinde kurmaktadır. Onun için örneğin Tanrı ne gözle görülebilen ne de temas edilir olandır. Bu hareket noktasından başlayarak dünyada var olan tüm nesnelere bilgisinin kendisinden çıkarılabildiği temel kabul⁶ “Descartes'ın açık ve seçik görmenin kesinliği” ve bu görmenin “garantisini olarak Tanrı'nın varlığını kanıtlanmasında” aranmalıdır.⁷ Açık ve seçiklik ile ışık ve Tanrı arasında doğrudan bir ilişki kuran Descartes, açıklığın tıpkı doğal ışık gibi kendi kaynağını Tanrı'da bulduğunu kabul etmektedir. Bu yönüyle Kartezyen felsefe açısından Tanrı kavrayışından metafizik ilkelerin kuruluşuna ve metafiziğin kuruluşundan fizik yasalarının temellendirilmesine doğru belirlenimsel bir ilişki söz konusudur. O nedenle Tanrı ve doğal ışık kavrayışı Descartes'ın görme-perspektif tefsirini anlamının önkoşulunu oluşturmaktadır. Descartes için Tanrı'nın mükemmelliği ve ebediliği ile *cogito*'nun pekinliği açık ve seçik bir dünya anlayışını olanaklı kılmaktadır.⁸ Bu noktada ışığın doğasını incelediği *Dioptrics* üzerine olan çalışmasının dayanağı; duyumsal olmayan kutsal kaynağın pekinliği, *lumen* veya akıl ışığının devinimlerine neden olmaktadır. Descartes'ın doğal ışık tefsiri, doğal ışığın kendi kaynağına Tanrı'da erişeceğini ve böylece akıl ile mükemmel bir simetriye sahip olacağını onaylamaktadır.⁹

⁴ Rae Langton, “Descartes'ın Meditasyonlarına Bir Çalışma Rehberi”, Çeviren: Samet Bağçe, *Batı Felsefesi Klasikleri Edisyonu*, Dil Bilim ve Felsefe Bölümü, MIT, 2006, 4

⁵ René Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, Çeviren: Mesut Akın, İstanbul: Say yayınları, 2007, 35

⁶ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, 38-39

⁷ Paul S. Macdonald, *Descartes and Husserl: The Philosophical Project Of Radical Beginnings*, Albany: State University of New York Press, 2000, 4

⁸ Macdonald, *Descartes and Husserl: The Philosophical Project Of Radical Beginnings*, 17

⁹ Cathryn Vasseleu, *Işığın Dokusu: Irigaray, Levinas ve Merleau-Ponty'de Görüş ve Dokunuş*, Çeviren: Aydın Sarıkaya, Ankara: Öteki yayınevi, 1999, 18

Nitekim, Descartes'ı açık ve seçik bilgi türü arayışına¹⁰ -"ışığın lütfuna bağladığı açıklığını (*clarte*) ve apaçıklığını (*evidence*) sınaama konusu"¹¹ yapmadığı bir kesinlik arayışına- iten neden, deneyim dünyasının yanılığa ve değişime açık bir karaktere sahip olmasıyla ilişkilidir. Bu açık ve seçiklik anlayışı mekân ve dünya açısından "görme fikrinin görülenden ya da görüşten daha kesin olduğunu" ifade etmektedir.¹² Dolayısıyla görme idesinden görme deneyiminin çıkartıldığı bu kavrayış için gözlerimizin, kendi bakışımıza buyruklar veren bir ışığı gözün kendisi olmadan da gören aklın basit araçlarına dönüşmekte¹³ olduğunu varsaymaktadır. O nedenle gözün görmesi ile zihnin görmesi arasında temel bir ayrım ortaya çıkar. Bu yüzden, Kartezyen görme düzenineğin taksim ettiği bu bölünme (*di-vision*) bir yandan uzamsal cisimlerin renk, boyut, devinim, derinlik, uzaklık ve yakınlık ilişkisinin yanıltıcılığına diğer yandan zihinsel bakış veya görmenin (*intuitus mentis*) tek güvenilir unsur olduğuna ilişkin temel kabulü belirginleştirmektedir. Bu aşamada Descartes'ın, geometrik optik ile ilgili amacının büyük ölçüde mekanik eksende algısal bilişi veya algısal bilme yetisini yorumlamak¹⁴ olduğu ifade edilmelidir. Burada ışık, Jay'in belirttiği üzere algılanan ışık birimi olmaktan ziyade ilahi bir aydınlatma birimi (lümen-lux) olarak metafizik imalarla yüklü lineer perspektife doğru kaymaktadır. Nihayetinde bu durum, optikteki matematiksel düzenlilikler ile Tanrı'nın iradesi arasındaki bir uyumu sembolize etme kavrayışını belirginleştirir.¹⁵ Dolayısıyla tanrısal ışık yani doğal ışık ve zihin gibi iki alan arasında bağlantı kurmak için insan zihnine ilişkin Kartezyen anlayış (*cogito*) yürürlüğe girmektedir. Nedeni ise açık ve seçik bir kesinliği görme yetisi, Tanrı vergisi ebedi hakikatlerin kaynağı olan mutlak bilgilere erişmeyi de içermektedir ve bu durum doğal ışıkla simetri içinde bulunan akıl/zihin yoluyla gerçekleşmektedir.

¹⁰ Descartes için (2007:76-7) İnsan ancak açıkça gördüğü şeylere inanmaya eğilimlidir. Ancak açık ve seçik olarak kavranan şeyler üzerine yargıda bulunulduğunda hataya imkân yoktur.

¹¹ M. Beyssade, "Descartes: Felsefi Bir Devrim mi?", Çeviren: Tülin Bumin, *Cogito Dergisi*, Sayı-10, (1997): 69

¹² Maurice Merleau-Ponty, *Görünür ile Görünmez*, Çeviren: Hanfe Güven, Ankara: DoğuBatı Yayınları, 2023, 130

¹³ Vasseleu, *Işığın Dokusu: Irigaray, Levinas ve Merleau-Ponty'de Görüş ve Dokunuş*, 78

¹⁴ Stephen Gaukroger, "Introduction" içinde *Rene Descartes: The World and Other Writings*, Edited and Translated by Stephen Gaukroger, Cambridge University Press, 1998, ix

¹⁵ Martin Jay, "Sartre, Merleau-Ponty, and the Search for a New Ontology of Sight" içinde *Vision and Visuality: Discussions in Contemporary Culture*, 5-6

Descartes için örneğin “gözlerimizin sadece gülen veya ağlayan kişinin yüzündeki duyusal farkındalığı hissettirir” gibi bir anlatım o yüz ifadesinin ne anlama geldiğini gören zihnin; aynı zamanda bu ifadeyi/kavramı bize sunmuş olduğunu kabul etmektir. Bu tarz bir unsur, ışık hareketinin her seferinde göze çarpmasını takip eden bir ışık idesinin olduğunu belirterek ve onun da zihnin yetisi tarafından sağlandığını söyleyerek bertaraf etmeyi amaçlamaktadır. Zihin, ışığın göze çarpma olayını bir ışık kavramı aracılığıyla sunma yetisine sahiptir. Nitekim Descartes açısından ışığa işaret eden bir hareket, göze her çarptığında ışık fikrini aynı tarzda bize takdim eden bir zihin söz konusudur.¹⁶ Bu konuyu Crary, Kartezyen perspektivalizmin sembolik görsel aygıtı olarak *camera obscura* kavramı aracılığıyla incelemektedir. *Camera obscura*; bilginin ve gözlemleyen öznenin çok daha geniş ve yoğun bir düzenlemesine gömülü ve gözlemin dış dünya hakkında doğru çıkarımlara nasıl yol açtığına ilişkin bir modeldir. Crary, *Camera obscura'nın* Descartes'ın *Dioptrics* eserinde de işaret edilebilecek olan dönemin teknik ve kültürel pratikler düzenlemesi içinde önemli epistemolojik bir desen olarak belirginleştiğini ifade etmektedir.¹⁷ Bu açıdan Descartes için görmenin nesnesi olmaksızın da gerçekleşen bir “görülebilir” söz konusudur ve zihinsel kavram/temsil/idealar söz konusu bu niteliği sağlamaktadır. Bu bağlamda gören öznenin zihinsel bir varlık (cogito) olmasının yanı sıra uzamsal ve bedensel bir varlıkta olması nedeniyle bir problem ortaya çıkar. Bu problem ise nesneyi gören, fakat gördüğünü görmeyen gözün kendisinin transandantal bir perspektif ya da bilincin tahakkümü altında kalmasına ilişkindir.

Daha net ifade edildiğinde, hissetme veya düşünme yeteneğine sahip olmak bedenın doğasına özgü olmamaktadır. Nitekim bedenimin varlığını da sorgulama noktasında, Descartes onu fiziksel nesnelere alanına dahil etmektedir. Başka bir ifadeyle beden, Descartes'ın bal mumu örneğindeki gibi benzer biçimde dokunma ile görmeye atfedilen niceliksel unsurları taşımaktadır. Yani rengini, biçimini ve büyüklüğünü gördüğümüz bir cismin sahip olabileceği tüm niteliklere sahip olmaktadır. Fakat ateşe yaklaştığında bal mumu, tüm bu niteliklerini kaybeder ve geriye kalanın ne olduğu konusunda Descartes, duyularıyla algıladığım hiçbir şeyin bal mumunu ifade edemeyeceğini belirtir. Burada görme ve dokunma gibi duyulara konu olan şeylerin değişmiş olduğunu

¹⁶ René Descartes, *The World and Other Writings*, edited and translated by Stephen Gaukroger, Cambridge University Press, 1998, 4

¹⁷ Jonathan Crary, “Modernizing Vision”, içinde *Vision and Visuality: Discussions in Contemporary Culture*, ed: Hal Foster, Seattle: Bay Press, 1988, 31

fakat bal mumunun hala varlığını koruduğunu ifade etmektedir. Bal mumunu algılamının ancak zihinle olabileceğini ifade eden Descartes için görme, zihinsel bir bakıştır.¹⁸ Dolayısıyla fiziksel dünyada yer alan şeyleri gözlemleyen bir bilinç, göz ortadan kalktığına da görmeyi mümkün kılmaktadır. O nedenle görme imkanını açığa çıkaran unsur, zihnin temsilleri veya zihinsel yetidir.

Kartezyen bakışa dair ikili bir işleyişin söz konusu olduğu düşünülebilir. Bir yandan zihnin kendini görmesi ile diğer yandan zihnin dış dünyayı görmesi arasında yapılan ayrıma işaret eden bu çerçeve için Descartes'ın yanıtı açıktır: "Gözlerimle gördüğüm bir şeyi aslında sadece zihnimde bulunan yargılama kabiliyetiyle idrak ediyorum."¹⁹ Bu yüzden Kartezyen skopik görüş için görsel eylem bedenselliğin değil, zihinsel bir yetinin sonucu olmaktadır. Dolayısıyla görme, dokunma, tat alma gibi bedensel unsurlar ortadan kalktığına da yani "bedeni giysilerinden arındırıp çıplak olarak düşündüğümde de zihinsel bir nitelik" olmalı ki görme olanaklı olsun. Gördüğüm şey herhangi cisimsel bir özellik taşımadığında, hatta ben bir göze sahip olmadığım da bile gördüğümü düşündüğüm zaman gördüğünü düşünen biri olarak *ben*'in varolmadığını düşünmek imkânsız hale gelir.

Nihai olarak Descartes açısından görme ile görme üzerine düşünmek bir ve aynı şey haline gelmektedir. Tam da bu unsurlar nedeniyle Kartezyen *skopik* rejim, kendi retoriğini sarsılmaz bir özne çerçevesinde inşa ederken, düşünen ben ile dış dünya arasında çizilen kurucu bir ayrıma dayanmaktadır. Dış dünyayı kurmak "zihnin temsilleri" veya zihindeki fikirler aracılığıyla gerçekleşir. Dolayısıyla Kartezyen bakışın taksim ettiği iç duyum ve dış uzam arasındaki ayırım, gözle görmeyi, zihnin görüşüne nazaran ikincil unsura dönüştürmektedir. Zihinsel ile sıradan görme arasındaki ayrıma işaret eden bu çerçeve Kartezyen görmeye (*vision*) dair mekânsız olan zihinsel (*intuition*) bir görü ile mekânsal yayılımın parçası olan gözün görmesi arasındaki yarılmayı göstermektedir. Nitekim, bir dış dünya bir de zihinsel dünya olmak üzere ikili çerçeveye sahip olan Kartezyen kavrayış, gözün görmesine içkin algıyı zihinsel sezginin uzantısına dönüştürmektedir. Dış dünya ise mesafe, derinlik, genişlik ve taksim etme ilişkisi çerçevesinde kurulan parçalara bölünebilir evren tasarımı (*universe*) çerçevesinde bakışa konu olmaktadır. Bu açıdan bir yerde veya bir konumda bulunmanın uygun kuralları; bir şeyin altında, üstünde, yanında ve

¹⁸ René Descartes, *Meditasyonlar*, Çeviren: Çiğdem Dürüşken, İstanbul: Alfa Yayınları, 2015, 32-47

¹⁹ Descartes, *Meditasyonlar*, 32-47

başka bir şeye göre zihnin kavramsal unsurları tarafından tanımlanabilir bir uygunluk ilişkisine yerleşmek zorundadır. Dahası ona ilişkin tecrübe zihnin sürekli kendisine döndüğü ekseninde anlaşılmaktadır. Descartes, maddi şeyler ile zihin arasındaki ayrımı ele aldığı anda bedensel/fiziksel olanı; boyut, yakınlık, uzaklık nitelikleri ile değerlendirir. Bu nedenle onun açısından duyularla algılanan nitelikler ancak bir fikre/kavrama karşılık geldiğinde zihinsel bir anlaşılabilirlik olanaklıdır.²⁰

Dolayısıyla zihinsel temsillere karşılık gelen bilgilerin doğruluğundan şüphe etmemek gereklidir fakat bedensel olarak insanın bulunuşu nesnelere alanı içinde olmaktadır. Nitekim bu unsurlar, görünen şey ile gören özne arasında bir bölünme veya ayrıma işaret etmektedir. Burada dış dünyanın parçalara bölünebilir niteliği olan uzunluk, yakınlık, şekil, konum gibi unsurları bedensel olan duyum ve deneyim dünyasının da ilkelerine genişletilmektedir. Dolayısıyla, ben ve bedenim iki ayrı şeye dönüşmektedir. Şeyler arasındaki ilişkinin “birbirine göre” düzene konulması aynı zamanda “birbiri arasında” bir mesafe ilişkisinin kurulduğunu ifade eder ve aynı işleyiş bedensel bulunuş için de geçerlidir. Mesafe ilişkisi sadece dış dünyada nesnelere dair bir nitelik değil, aynı zamanda gören özne ile görülen dünya arasında da bir ayrımı ifade etmektedir. Dolayısıyla bu yüzden “modernist görsel devrim kavrayışı, mesafeli bakış açısına sahip bir öznenin varlığına bağlıdır, ki modernizm...normatif bir görme biçiminin oluşturduğu arka plandan ancak bu noktadan hareketle yalıtılabilir.”²¹ Kartezyen bir perspektife ilişkin bu alıntıyı şöyle genişletebiliriz: Descartes için sürekli değişen cisimlerin ortadan kalkması halinde bile var olmaya devam edebilecek bir görme ediminin temellendirilmesi gereklidir. Bu ise kurucu bir özne tasarımı²² çerçevesinde gerçekleşen ve Descartes’ı, dünyasız ve mekân bağımsız bir öznenin olabileceği ancak özne’siz bir dünya tasarlamanın olanaklı olmadığı ön kabulüne sevk eder.²³ Fakat bu aşamada şunu belirtmek gerekmektedir: Edward Casey’e göre hem Kartezyen fiziğin hem de metafiziğin temeli; Descartes’ın mekânı maddeyle, yani büyüklük ve şekle sahip fiziksel cisimlerle özdeşleştirilmesinde yatmaktadır.²⁴ Böylece dış dünya, öznenin

²⁰ Descartes, *Meditasyonlar*, 100-126

²¹ Crary, “Modernizing Vision”, içinde *Vision and Visuality: Discussions in Contemporary Culture*, 16-17

²² Beyssade, “Descartes: Felsefi Bir Devrim mi?”, 72

²³ Descartes, *Meditasyonlar*, 32-47: 100-126; Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, 56-57

²⁴ Edward Casey, *The Fate of Place: A Philosophical History*, University of California Press, 2013, 152

uzantısı haline gelmiş, geometrik bir yayılıma sahip ikincil niteliklerle ilişkilendirilmektedir. Dolayısıyla görme ikincil niteliklerle değil, zihnin asli yetisine ilişkin bir çerçevede kavranmaktadır. Fakat bu açıdan Kartezyen zihin için görmenin edimselliğine ilişkin bir sorun da açığa çıkar. Bu ise görmenin edimselliği ile zihnin kavramsal yetisi arasındaki ilişkinin nasıl olacağına ilişkin bir sorundur. Burada Descartes'ın dış dünyayı -uzamı- nasıl anladığına değinmek gereklidir.

Descartes için uzam düşüncesi boyut, şekil, hareket ve konum gibi parçalarına ayırma veya bölünebilirliğe işaret etmekteydi.²⁵ Uzam, sadece madde ve mekânın ortak özü değildir; nicelikler ile şekil ve boyutun doğasının dolayısıyla tüm mesafe ölçümlerinin de potansiyel alanıdır. Bu yüzden uzamsız herhangi bir cisim veya cisimsel olmayan herhangi bir uzam tasavvur edemeyiz.²⁶ Fakat kişi, kesin bilgi için belirli bir temeli Tanrı vergisi ebedi hakikatlerin kaynağı olan doğal ışıktan elde eder. Bu doğal ışığı, uzamlı şeyler dünyasında konumlandırmaya eğilimli olmamak için kendini duyular dünyasından ayırmalıdır.²⁷ Bu noktada, zihne ait sezginin dünyaya dair bir duyumun (*sens*) önüne geçtiği gerçeklik tasarımı olarak Kartezyen bakış; farklı şekilde bir görme duyusunun hakim olduğuna işaret etmektedir. Descartes; imge ve duyum adı verilen düşünce biçimlerinin “yalnızca düşünce biçimi olarak” *bende* bulunduğunu savunmaktadır.²⁸ “Görme”yi de zihinde olan fikirleri “görmek”²⁹ olarak duyumlar çerçevesinde değerlendirmektedir; fakat bu *ben*, herhangi bir mekânda bulunmamaktadır. Bu açıdan “filozof görülmüş ve duyumsanmış olanı ve görme ya da duyumsamayı” göz ardı eder.³⁰ O halde, burada temel bir soru belirginleşmektedir: Bu *ben*'in içinde yer aldığı dünya, özne tarafından nasıl görülür?

İngilizce’de bölünme (*divisible*) kavramı bir parçalılığa işaret etmektedir. Bölünüp taksim edilebilen anlamındaki bu kavramsallaştırma, Kartezyen dış dünya ya da materyal şeylerin doğasına ilişkin temel nitelik olarak görülmekteydi. Fakat kavramı “*di-visible*” olarak düşünmeye çalışmak; bir yandan görme edimine ilişkin unsura, diğer yandan bölünme ve taksim meselesine dair bir edime işaret etmektedir. “*Di-visible*” kavramı; bölünebilen,

²⁵ Margaret D. Wilson, *Descartes*, New York: Routledge, 1978, 145

²⁶ Casey, *The Fate of Place: A Philosophical History*, 153

²⁷ Macdonald, *Descartes and Husserl: The Philosophical Project of Radical Beginnings*, 13

²⁸ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, 55

²⁹ Jay, *Downcast Eyes: The Denigration of Vision in Twentieth-century French Thought*, 70

³⁰ Merleau-Ponty, *Görünür ile Görünmez*, 56

bölünür, bölünebiliri ifade etmektedir. Aynı zamanda vurgusu, görülür kavramına ilişkin bir görme/görülme imlemektir. Gözün görülebilir evreni sınıflandırması, Kartezyen görme teorisi açısından fiziksel olana ilişkin, zihnin yetileri veya anlayışı çoğunlukla görülebilir olanla ilişkilendirilir.

Bu noktada, Merleau-Ponty de benzer bir soru sormaktadır. Descartes için gözlerde veya zihinde resmedilmiş görüntüyü kim görecektir? Nihayetinde bu görüntünün de bir *düşüncesi* olmalıdır.³¹ Nitekim, Merleau-Ponty bir başka metninde Descartes'ın görüş problemini bir görme (*voir*) düşüncesine dönüştürdüğünü, uzayı tasarlamayı da salt uzama (*etendue*) indirgediğini savunur.³² Descartes, görmeyi bir düşünceye sevk ederek; onu zihinsel sahip oluş ve apaçıklık ile değişmez bir biçimde tanımlanan düşüncenin kipi ya da bir değişkeni olarak kavramaktadır.³³ Bu anlayış görmenin mahiyetinde ortaya çıkan kırılmaya işaret etmektedir. Buna paralel biçimde *Modernite ve Gözlemcinin Sorunu* adlı incelemesinde Crary "görselliğin doğasında meydana gelen ve belki Orta Çağ imge dağarcığını Rönesans perspektifinden ayıran kırılma"ya³⁴ işaret ettiğinde, günümüze kadar etkisi hissedilecek bir temel değişiklikten söz etmektedir. Bu ise gerçekte insan zihni ile algılamının görmeye ilişkin niteliğini dışlayan skopik bir görme düzeneğini açığa çıkartmaktadır.

Descartes, *Işık Üzerine İnceleme* adlı yazısının beşinci kısmında, filozofların madde ve onu tanımlamayla ilgili karşılaştıkları bir güçlüğü işaret etmektedir. Bu güçlüğün de maddeyi kendi uygun niceliğinden ve *dış uzamından* (*outward extension*), onun yer kaplama özelliğinden ayırt ederek açıklamaya çalışmalarından kaynaklandığını belirtmektedir. Maddenin nicelik ve uzamına dair bir şey tasarladığında, bir yer kaplama özelliğinin onun tesadüfi bir niteliği değil, özü olduğunu³⁵ belirten Descartes için, evren boşluk kabul etmemektedir. Bu nedenle, mekânın gerçekte ne olduğunu anlamak için aslında Kartezyen *boşluk* kavramına bakmak daha isabetli olacaktır. Modern bakış; mekânsal düzenliliğe ilişkin şeylerin art arda, üst üste binmesi ve uzak yakın gibi özelliklerle olduğu kadar bakışın boşluğa çarpmayan niteliğiyle de ilgilidir.

³¹ Merleau-Ponty, *Görünür ile Görünmez*, 269

³² Akt. Ahmet Soysal, "Önsöz", içinde *Göz ve Tin*, Merleau-Ponty, M., Çeviren: Ahmet Soysal, İstanbul: Metis Yayınları, 2012, 10

³³ Maurice Merleau-Ponty, *Göz ve Tin*, Çeviren: Ahmet Soysal, İstanbul: Metis yayınları, 2006, 49

³⁴ Crary, "Modernizing Vision", içinde *Vision and Visuality: Discussions in Contemporary Culture*, 13

³⁵ Descartes, *The World and Other Writings*, 24

Uzam; katı cisimler ve akışkan cisimler arasında parçaları birbirinden ayrılabilir bir ilişkinin alanıyken, bu alanda “hareket halinde herhangi iki cisim arasında boşluk olmaması ve arada hiçbir boşluk olmadan tüm parçaların birbiriyle temas halinde olması”³⁶ gerekmektedir. Bu açıdan, dış dünya boşluğun söz konusu olmadığı bir yayılım bütünüdür.

Boşluk hakkında yargıya varma tarzımız ile duyularımızın belirli cisimlerin farkında olmaması ya da o cisimleri kavrayamaması boşluğun varlığını göstermez. Descartes açısından “bir cisim yerinden ayrıldığında her zaman bir başkasının yerine gir[mesi]; bu ikincisi de öbürünün yerine ve bu hareket aynı anda birincinin yerini dolduran son cisme”³⁷ kadar devam etmesi evreni bir doluluk olarak tasavvur ettiğinin işaretidir. “Böylece, hareket halindeyken cisimler arasında, hareketsiz olduklarında olduğundan daha fazla boşluk yoktur.”³⁸ Nitekim, bir kabın altın veya kurşunla dolu olduğunda boş olduğunu düşündüğümüzden daha fazla madde içermeyeceğini belirten Descartes şunu belirtmektedir: “Bir kez bir cismi duyularımızla algılamamıza ya da algılamamamıza neyin sebep olduğunu biraz düşündüğümüzde, eminim ki bunda inanılmaz bir şey olmadığını göreceksiniz.”³⁹ Boşluk olarak kavramsallaştırılan şey, en az diğer cisimler kadar yer kaplamaktadır.⁴⁰ Bu nedenle, Descartes için cisimlerin mekânsal niteliği olarak aralıklar, gedikler bulunabilir; fakat boşluk bulunamaz. Bir damla suyun parçaları ısı hareketiyle birbirinden ayrıldığında, bu parçacıklar suyu tutan mekândakinden çok daha fazla havayı içine alabilir. Descartes için burada pek çok küçük aralık (*gap*) vardır ama boşluk diye bir şey (*void, empty*) söz konusu değildir. Bu aralık (*gap*) seyrek, ince bir cismi tasarlamının koşulu olarak belirir.⁴¹ Bu kavrayış ise Descartes’ın matematiksel ve geometrik mekân tasarımı çerçevesinde evreni bir doluluk olarak tasarlama projesi olarak düşünülmektedir. O nedenle, onun evrende gözün göremeyeceği kadar ince bir eter’le kaplı tasarımı; mekânı, bir ilişkisellikten ziyade, ölçüm ve mesafenin uzantısı olarak anlamaya neden olmaktadır.

³⁶ Age. 10

³⁷ Age. 14

³⁸ Age. 14

³⁹ Age. 15

⁴⁰ Nitekim, onun düsturu cisimler arasında birçok boşluk bulunmaktadır ama boşluklar içeriksiz olamazlar. “Boşluklar içeriksiz olamaz...hava ile iç içe olan bir veya birden çok başka cisimler olmalıdır ve bu cisimler parçalar arasında kalan küçük boşlukları olabildiğince sıkı doldurur” (Bkz. Descartes 1998, 16)

⁴¹ Age. 14-16

Nihai olarak, Descartes'ın skopik görme anlayışında bir yanda mekânın mesafe, uzak/yakınlık ve sonsuz sayıda parçalara bölünebilir olma niteliği bulunur. Diğer yanda zihnin sezgi yetisinden çıkarsanan içsel duyum ile bu parçalara ayrılmış uzamın zihinde tekabül edebileceği kavramla ilişki meselesi kendini dayatır. Bu ilişki bir tür muğlaklığı belirginleştirir. Nitekim, Martin Jay'in belirttiği gibi, modern gözmerkezliliğin tam kalbinde yatan yaratıcı bir muğlaklık söz konusudur⁴² ifadesi aynı zamanda Kartezyen görme rejiminin hiyerarşik düzenine kayda değer bir meydan okumayı da açığa çıkartmaktadır.⁴³ Bu kavrayışa en önemli meydan okumayı fenomenoloji düşüncesi yapmaktadır.

Fenomenolojik Kriğin Belirginleşmesi

Descartes'tan türetilen epistemolojik görme modeli, görme tecrübesini; zihin ile anlaşılabilen 'doğal ışık' kuramı çerçevesinde geliştirirken, fenomenolojik düşünce Descartes'ın yadsıdığı yönelimsellik, beden ve algıyı merkezine yerleştirmektedir. Bu yüzden, örneğin Berger'in modern bakışın metaforik bakıştan⁴⁴ öznel bakışa doğru evirildiği⁴⁵ ifadesi Husserl ve Merleau-Ponty için farklılık göstermektedir. Bu aşamada belirginleşen farklılık öznellik çerçevesinde inşa edilen skopik bakıştan yönelimsel bakışa doğru bir seyri ifade etmektedir. Husserl için yaşam dünyası kavramı, öznel deneyimin dünyaya içkin karakterini dışarıda bırakmaz. Öznenin mekân olmaksızın tasarlandığı Kartezyen kavrayışa karşı, Husserl açısından insan, dünyada hem zihinsel hem de bedensel olarak bulunmaktadır. Bu bulunuş; bizim, insanların, kendimiz için dünyada bir bulunuşumuzu ifade etmektedir. "Büyük bir çeşitlilik arz eden yönelimsel yaşam-sürecinde, 'bizim' yaşamımızda devamlılığı olan... mevcut varlık tüm duyuşal içeriğiyle birlikte kendisini 'bizim için' tam algısal olarak

⁴² Jay, *Downcast Eyes: The Denigration of Vision in Twentieth-century French Thought*, 29

⁴³ Jay, "Sartre, Merleau-Ponty, and the Search for a New Ontology of Sight" içinde *Vision and Visuality: Discussions in Contemporary Culture*, 18

⁴⁴ Berger (2014), öznel bakış için önemli olanın varolanın taklidi ya da temsili olmadığını aksine öznenin duyumunun önemli olduğunu belirtmektedir. Fakat bu değişime ilişkin bir başka düşünür özellikle şeylerin benzerlik rejiminden bir temsil rejimine ve ondan öznelliğin kurucusu olduğu bir modern bakış düzeneğinin uzantısına nasıl evirildiğini anlatan Michel Foucault'un (2002) kitabına bakılabilir. Bu kitapta Foucault, temsil sorununu epistemeler çerçevesinde ele almaktadır. Modern insanın bir kurgu olarak özellikle modern episteme içinde belirginleştiğini ve temsilin sorun halini almasının aşamalarını Klasik, Rönesans ve modern episteme kavramsallaştırmaları çerçevesinde açıklamaya çalışmaktadır.

⁴⁵ John Berger, *Görme Duyusu*, Çeviren: Osman Akinhay, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2014, 159

(*apperceptively*) oluşturur.”⁴⁶ Bu niteliğiyle Husserl açısından öznel bilinç, kendi üzerine kapanmış ve mutlaklaştırılmış bir karakterle değil, aksine bir edim içinde kendini kavramaktadır. Bunun nedeni ise Husserl için bilinç, bir şeyin bilinci olarak varlığın temel karakteridir ve niteliğini yönelimsellikten almaktadır.⁴⁷

Burada bir şeye yönelmek (*intentionality*), aynı zamanda bir bakış meselesi olarak belirginleşmektedir. Nitekim, bilincin nesnesinin zihinde olup biten bir şey olmadığı ve yönelimsel bir edim ile açığa çıktığına işaret eden fenomenolojik bakış; şeye dönme ya da yönelmeyi, bir görme- görülme teorisi olarak tesis eder. Bu nitelik ise bakışın fenomenolojik ters çevrilmesi ile olanaklı olmaktadır. Nihayetinde, bir deneyimin içkin özelliği yönelimsel olması olarak belirginleşir.⁴⁸ Dolayısıyla, Husserl’in görme teorisi, Kartezyen öznenin kendi içine veya üzerine kapanmış mutlak bir çerçeveden çıkarak, dışsal görüngülerle zihinsel yönelimin içsel korelasyonu arasındaki ilişkisellikten türetilmektedir. Bu nedenle fenomenoloji anlayışı için görme, zihinsel olmakla beraber yönelimsel bir içerikle de ilişkilidir ve nesneyle iç içe geçen eş zamanlılığa işaret etmektedir. Burada görme edimi; şeyleri nesneleştiren metafizik bir bakıştan ziyade algılama ve yönelme ediminin, bir niyetliliğin olanağı olarak işlev görmektedir.

İlk olarak, Kartezyen perspektivalizmin görsel aygıtı olarak *camera obscura*’nın, bir bakıma Edmund Husserl’in 17. yüzyılın en temel felsefi sorunu diye tanımladığı şey için tekinsiz bir metafor olduğunu belirten Crary, Husserl’in şunu tespit ettiğini söylemektedir: "Nihai temelini öznellikte arayan yepyeni bir düşünce nasıl... nesnel olarak 'hakiki' ve metafizik olarak aşkın olan bir geçerliliği talep edebilir."⁴⁹ Bu noktada, Husserl açısından Descartes için temel meselenin zihnin açık ve seçik kavramasına ilişkin olduğunu ifade etmek, zihinle bakış veya görmenin (*intuitus mentis*) nasıl çerçevlendiğine işaret etmektir: "Descartes *cogitatio*’nun apaçıklığını (veya daha ziyade, bizim kabul etmediğimiz *cogito ergo sum*’un apaçıklığını) saptadıktan sonra, şunu soruyordu: Bu temel

⁴⁶ Edmund Husserl, "Fenomenoloji", içinde *Husserl’in Gör Dediği*, Çeviren: Aydın Gelmez, Baykuş Felsefe Yazıları Dergisi, Sayı 6, İstanbul: Alef Yayınevi, 2010, 40

⁴⁷ Husserl, "Fenomenoloji", 31

⁴⁸ A.g.e. 31

⁴⁹ Akt Crary, "Modernizing Vision", içinde *Vision and Visuality: Discussions in Contemporary Culture*, 54-55

verilmişlikte beni emin kılan nedir? Yanıt *clara et distincta perceptio*'dur."⁵⁰ Açık ve seçik bir görmeyi garanti altına alan Descartes'ın Tanrı görüşünün kısır döngü olduğunu savunan Husserl, bu tarz bilinemez ve aşkın bir tanrısal konumun olduğunu reddeder.⁵¹ Descartes için şeylerin temel doğası hakkında mutlak bilgiyi elde etmek, açık seçik bilginin kaynağı olarak Tanrı'nın varlığı ile gerekçelendirilmektedir. Bir bakıma Tanrı'nın lütfu olmasaydı, dünyanın bizim onu algıladığımız gibi olmaması da mümkün olabilirdi.⁵² Bu açıdan Husserl, Descartes'ın açıklık ve seçiklik kavramları arasındaki hiyerarşisinin tersine çevrilmesini önermektedir.⁵³ Tanrı'nın varlığını "gösterme" niyetinde olmayan Husserl için Tanrı'nın varlığı yaşanmış deneyimlerle örülmüş bir bilinç tarafından "gösterilebilen" bir gerçeklik olarak söz konusudur.⁵⁴ Fakat bilinç, Husserl için şeylere yönelik bir niteliğe sahiptir ve bu nedenle de tanrısal bir ışık ile bu ışığa erişme yetkesine sahip bir zihin formülasyonundan hareketle açık seçik bilgi ya da anlam edinilemez. Bunlar zihnin yönelimsel niteliği tarafından kavranan edimsel bir süreç sonunda oluşmaktadır. Dolayısıyla, şeylerin bilgisine, Descartes gibi zihinsel bir kavram veya zihnin temsillerinden değil, zihnin yönelimsel niteliği ile erişilmektedir.

Dünya ve zihin arasında bir ayırım yapmak, bu zihinde sonsuz biçimde temsilin olduğunu kabul etmek, görmeyi de bu temsillere bağlamak görme ve temsil edilen şey/görülen ile bağın kopması anlamını taşımaktadır. Nitekim "Husserl'e göre, *res cogitans*'ı *res extensa*'dan ayırdığımızda, dışsal şeyler hakkındaki bilgimizi açıklamanın hiçbir yolu yoktur." O nedenle, dünya ne hakkında bildiklerimizi duyularımızla tam olarak⁵⁵ algıladığımız ne de açık ve seçik entelektüel fikirlere uygun olan bir niteliğe sahiptir. Husserl'in bu anlayışı tam olarak Descartes'ın, bilginin kaynağını algı ve görüşte değil, kavram ve akıl yürütmede konumlandırın düşüncesinin eleştirisidir.⁵⁶ Husserl için açık ve seçikliğe ilişkin doğru çerçeve "duyusal görme deneyimi ile fenomenologun

⁵⁰ Edmund Husserl, *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*, Çeviren: Harun Tepe, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003, 74

⁵¹ Macdonald, *Descartes and Husserl: The Philosophical Project of Radical Beginnings*, 4
⁵² Age, 4

⁵³ Haojun Zhang, *Descartes and Husserl on "Clear and Distinct"*, *Husserl Stud.* 35, (2019), 59

⁵⁴ Angela Ales Bello, "Husserl's Question of God as a Philosophical Question", içinde *The Divine In Husserl And Other Explorations*, Dordrecht: Springer Netherlands, 2009, 25-61

⁵⁵ Zhang, *Descartes and Husserl on "Clear and Distinct"*, 51-72

⁵⁶ Sybille Kramer, *The 'Eye Of The Mind' and The 'Eye of The Body': Descartes and Leibniz on Truth, Mathematics, and Visuality in Sensory Perception: Mind and Matter*, Friedrich G. Barth, Patrizia Giampieri-Deutsch, Hans-Dieter Klein (eds.), Springer-Verlag/Wien, 2012, 369

duyusal olmayan görüşü arasında bir paralellik” ile incelenebilir. Bu paradoksal koşutlukta Husserl, sanki algısal bir şeyin perspektiflerini ve ufuklarını açıklıyormuşçasına, fenomenolojik bir programı serimlemektedir.⁵⁷ Husserl için bilinç algısı veya bilincin görmesi ile (içkin algı) dış algıda (gözün görmesi) açığa çıkan şey arasında, Descartes benzeri bir ikilik söz konusu değildir. Algılama, hatırlama, imgeleme gibi insan varlığının varoluş kipleri veya yaşantısı belirli bilinç durumları olarak zaten doğrudan bir görmedir.⁵⁸ Bu unsurlar algıda bir şeyin “ne ise o olarak verili olması” anlamına gelmektedir. O nedenle Husserl bilincin görmesini, *cogito*'yu kuşatan dünyanın görünmesinden ayırmaz. Nitekim yönelimsel tecrübe bir şeyin bilinci olan ve bunun içeriğinin “bir şey bilinci” olarak açığa çıkmasından ayrılamaz. “Diğer bir deyişle her cogito, yorumladığı deneyimlerden oluşmuş olarak anlaşılır.”⁵⁹

Husserl için yaşamın zamansallığı ve uzamsallığı içinde deneyimin içsel/görüsel niteliğini açığa çıkartmak “eidetik bilim” olarak fenomenolojinin önemli unsurudur. Nitekim bilinç, nesnesinden bağımsız değildir. Bu ise Husserl’in “Kartezyen epistemolojik gelenekte bakan özne ile görülen nesne arasındaki izleyici mesafesini kökten baltaladığı”⁶⁰ ve görülen şeyin uzakta veya bilinçten ayrı duran bir şey olmadığı anlayışını ortaya çıkartmaktadır. Nitekim, Kartezyen zihin anlayışında olduğu gibi, şeylerin zihne imgeler, kavramlar olarak sunulduğu ve dünyadan uzakta veya bağımsız bir tasarı olduğu kavrayışı yerine Husserl, “şeylerin kendisine dönüş” kavrayışıyla şeyleri görünürün konusu haline getirmeyi önermektedir. Görmeye ilişkin fenomenolojinin bu radikal eksenini, dış dünyayı dışarıklıklı olmaktan ziyade cogito’yu çevreleyen dünya olarak kurması ve şeyleri görmenin konusu haline getirmesiyle fenomenolojik bir görme çerçevesine işaret etmektedir. Fenomenolojik bakış, *cogitata*'yı “bilen özne ile onu çevreleyen dünya arasında durarak bir engel oluşturan fikirler veya metafizik araçlar” çerçevesinde kavramaz.⁶¹ Yönelimsel nesnel amaçlı yönelimin, bilinç ediminin bir parçasıdır. Bu nedenle, aslında Husserl, hem

⁵⁷ Mory C. Rawlinson, *Perspectives and Horizons: Husserl on Seeing the Truth, in Sites of Vision: The Discursive Construction of Sight in the History of Philosophy*, Edited by David Michael Levin, The MIT Press Cambridge, 1997, 265

⁵⁸ Emmanuel Levinas, *Husserl Fenomenolojisinde Görü Teorisi*, Çeviren: Yağmur Ceylan Uslu, İstanbul: İthaki Yayınları, 2016, 51-53

⁵⁹ James R. Mensch, *Intersubjectivity and Transcendental Idealism*, Albany State University of New York Press, 1988, 90

⁶⁰ Jay, “Sartre, Merleau-Ponty, and the Search for a New Ontology of Sight”, 267

⁶¹ Thomas Attig, “Husserl and Descartes on The Foundations of Philosophy” *Metaphilosophy*, January, Vol. 11, No. 1, Wiley 1980, 32

dünyaya ilişkin bir görsel algının hem de algısal olmayan bir görmenin kesişimini konu eder. Husserl, görsel algı ile transandantal refleksiyonu ya da şeylerin algılanması ile bilincin kendini algılamasını aynı deneyimin eş zamanlı açığa çıkması olarak formüle etmektedir. Dolayısıyla, Husserl'in Descartes'ı aşan adımı, bir nesnenin bilgisini onun varlığından ayırmamasından, bu nesnenin bilinme kipinde, onun var olma kipinin ifadesini ve karakteristiğini görmesinden kaynaklandığı ifade edilebilir.⁶² Diğer bir deyişle, Merleau-Ponty perspektifinden Husserl, fenomenolojiyi, insanı ve dünyayı olgusalıklarından koparmadan ele almayı dolayısıyla bilinci de bu olgusalılık içinde edimselliğin önemli bir bileşeni olarak incelemeyi amaçlamaktadır.⁶³ Bu ise görme ile görülenin bir ve aynı yönelimin konusu olduğu anlamını taşımaktadır.

Diğer yandan Merleau-Ponty, Husserl'in bilinci yönelimsellik çerçevesindeki açıklamasını "ışığın görüngüsel açıklaması... ve onun duyumsanır dünyada daha da tutulmasının varsayılan aracı olarak bedensel niyetsellik içinde" incelemektedir.⁶⁴ Onun için algı verilerine anlam katan ilke, entelektüel bir sentez değildir.⁶⁵ Bu nedenle, Descartes'ın görme teorisine pozitif bir atıf yaparak "görüşün Descartesçı modeli, dokunmadır" ifadesini ileri sürmektedir. Nitekim, Descartes'ın "körler elleriyle görürler" ifadesini⁶⁶ belirterek Descartes'ta bedensel, en azından dokunsal olarak, bir görme teorisinin bulunduğunu savunmaktadır. Fakat "görmek için düşünmek *yetmez*: Görüş, koşullu bir düşüncedir, vücutta meydana gelenin 'vesilesiyle' doğar, düşünmeye vücut tarafından" sevk edilir.⁶⁷ Bu anlayışla paralel biçimde Sybille Kramer; Descartes'ın göz ve elin bedensel işlemlerinin bastırılmaması gerektiğini ifade ettiğini belirtmektedir. Kramer, zihin gözünün her şeyden önce aktif hale gelmesi için göz ve ellerin vazgeçilmez olduğunu savunarak Descartes'ın yapıtında bedenün gözlerinin, zihin gözünün olasılık koşulu haline geldiğini belirtmektedir.⁶⁸

⁶² Levinas, *Husserl Fenomenolojisinde Görü Teorisi*, 51-53

⁶³ Maurice Merleau-Ponty, *Algının Fenomenolojisi*, Çevirenler: Emine Sarıkartal & Eylem Hacımuratoğlu, İstanbul: İthaki Yayınları, 2017, 9

⁶⁴ Vasseleu, *İşığın Dokusu: Irigaray, Levinas ve Merleau-Ponty'de Görüş ve Dokunuş*, 130

⁶⁵ Maurice Merleau-Ponty, *Algının Önceliği ve Onun Felsefi Sonuçları*, Çeviren: Yusuf Yıldırım, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006b, 49

⁶⁶ Maurice Merleau-Ponty, *Göz ve Tin*, Çeviren: Ahmet Soysal, İstanbul: Metis yayınları, 2006a, 46

⁶⁷ Age, 55

⁶⁸ Kramer, *The 'Eye Of The Mind' and The 'Eye of The Body': Descartes and Leibniz on Truth, Mathematics, and Visuality in Sensory Perception: Mind and Matter*, 377

Merleau-Ponty, görme meselesinde Kartezyen felsefenin pozitif yönlerine ilişkin olumlu görüş bildirirken mekânsallık kavrayışında, bedensel bulunuşu yadsıyan negatif bir çerçevenin olduğunu da kabul etmektedir. "Kartezyen gelenek bizi nesneden ayrılmaya alıştırmıştır: Refleksif tavır aynı anda hem yaygın beden mefhumunu hem de ruh mefhumunu saflaştırır ve bedeni içi olmayan bir parçalar toplamı olarak, ruhu da mesafe olmaksızın bütünüyle kendine mevcut olan bir varlık olarak tanımlar."⁶⁹ Fakat o, bir elin diğerine dokunması örneğinde olduğu haliyle beden, her iki eli, hem algılayan özne hem de algılananın nesnesi işlevini sağladığını ifade eder. Bedenin işte bu çifte dokunuşu olarak -algılayan-algılanan, dokunan/dokunulan- ifade edilen devinimi olduğu sürece; tensel beden, kendini ne algılanan şeye indirgeyebilir ne de algılanandan bağımsız bir varlığı söz konusu olur.⁷⁰ Bu açıdan, Merleau-Ponty nesne/dünya ile zihin/bilinçlilik arasında belirli bir sentez oluşturmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla Descartes'ın kavradığı gibi beden, nesnel dünya içinde nesne benzeri bir bulunuşa indirgenemez. Nitekim, dünyanın algısal mevcudiyetinin anlamı, bedenimizle dünyada bulunuşumuzu ve tüm benliğimizle orada ikamet etme deneyimimizi ifade etmektedir. Bu durumda görmenin güvencesiyle doğruyu görmenin güvencesi arasında seçim yapmak veya ayırım yapmak zorunda kalınmamalıdır. Çünkü ilksel olarak, her ikisi de aynı şeydir. O nedenle, ne benim görmem veya görüşüm şeyin kendisidir ne de görüş/görmem sadece bana aittir.⁷¹ Merleau-Ponty, her ikisinden de sakınılması gerektiğini vurgulayarak gördüğümüz şeyin, bizim tam da düşündüğümüz şey (cogitatum ya da noema) olduğunu belirtmektedir.⁷² Nihayetinde bir dünyayı düşünebilmek, onun için öncelikle görülebilir bir dünyanın kabul edilmesidir. Bu açıdan da dünya, öznenin bağımsız, fakat özne için bir özelliğe sahiptir. Merleau-Ponty, görme meselesinde Descartes'ın fark etmediği şeyin nihai olarak "ulaşılması gereken şeyin bir *görme düşüncesi* olamayacağı" konusunda olduğunu ifade etmektedir.⁷³ Bu yüzden Merleau-Ponty, görme düşüncesinden ziyade görme ediminin mekânsal/topografik yapısının Descartes tarafından ıskalandığını ifade etmektedir.

Nitekim, Merleau-Ponty de düşüncesiz bir görme olamayacağını savunur ama beden bütünü bilinçli deneyimlere temel olan yönelimsellik için

⁶⁹ Merleau-Ponty, *Algının Fenomenolojisi*, 276

⁷⁰ Vasseleu, *Işığın Dokusu: Irigaray, Levinas ve Merleau-Ponty'de Görüş ve Dokunuş*, 50-51

⁷¹ Merleau-Ponty, *Görünür ile Görünmez*, 46

⁷² Age, 48

⁷³ Age, 269

merkezi bir önemde olması gerektiğini esas alır.⁷⁴ Bu yönüyle bilincin bir şeyin bilinci olduğu konusunda Husserl'i izleyerek, Descartes'ın doğal ışık ve Tanrı yoluyla kesinliği garanti altına alan *cogito* anlayışından kopar. Onun açısından insanın dünyaya bedensel angajmanı ile algının, bilinç düzeyinde, algılanamayan karaktere sahip olduğu bir kavrayış söz konusudur. Beden, sadece algılamayı değil, aynı zamanda düşünme eylemini de mümkün hale getirmektedir. Descartes'ın doğal ışık kavramı; zihin ve bedenin birbirinden ayrıldığı, idenin de zihnin içsel açıklığından başka bir şey olmadığı, her hâlükârda sadece apaçık düşünceleri otantik kılabilen Tanrı'nın "doğruculuğu" ile [veracite divine] bu bilgiyi güvence altına aldığı için çelişkili görünür.⁷⁵ Bu açıdan Merleau-Ponty, Descartesçı anlayışın bilincin olumsuzluğu (contingence) ile algıyı kökensel olarak bir bilgi sorununa indirgediğini ifade etmektedir. Böylece Merleau-Ponty için Descartes, algının buradalığı -mekânsal niteliği- ile algı bilincinin zamansallığının iç içe oluşunu göz ardı etmiştir. Bu yüzden onun için algıyı bilmek; zihinsel düşünceye değil, algıya aittir.⁷⁶ Dolayısıyla bilgi zihnin değildir, algının konusudur. Örneğin bir kitabı gördüğünü düşünmek, görülen şeyi dışlamayı gerektirmemektedir. Bu yüzden algıyı, algısal edimden ayırmak mümkün değildir. Nihayetinde gören gözün ya da dokunan ellerin kendileri de görülür veya dokunulur olduğundan, dahası çevreleyen bir dünyada bedensel olarak bulunduğumuzdan dünya ve ben iç içe geçmişizdir. Bu nedenle bir yandan algılama düşüncesi diğer yandan algı nesnesi söz konusu değildir, aksine bir eş zamanlılık vardır.⁷⁷ Bunun bütünlüğünü betimlemek için bilincin görülen şeyle çevrelendiğini hatta onla dolu olduğunu belirttiği gökyüzü örneği önemlidir.

Gökyüzünün mavisini temaşa eden ben, onun karşısında kozmos dışı bir özne değilimdir, ona düşüncemde sahip olmam, onun sırrını bana verecek olan bir mavi idesini onun önünde serip açmam, kendimi ona bırakırım, bu gizemin içine dalarım, o "kendini bende düşünür", kendi kendini bir araya getiren, kendini toplayan ve kendi-için var olmaya koyulan gökyüzünün ta kendisiyimdir ben, bilincim bu sınırsız maviyle ağzına kadar doludur.⁷⁸

⁷⁴ Vasseleu, *Işığın Dokusu: Irigaray, Levinas ve Merleau-Ponty'de Görüş ve Dokunuş*, 43-44

⁷⁵ Merleau-Ponty, *Algının Fenomenolojisi*, 79

⁷⁶ Age. 80

⁷⁷ Merleau-Ponty, *Görünür ile Görünmez*, 160

⁷⁸ Merleau-Ponty, *Algının Fenomenolojisi*, 294

Bir bilinç söz konusu olduğu andan itibaren yönelimsel nesnenin de olması gerekir ki, bilinci mutlak bir unsur olarak kendi üzerine kapanmaktan çıkartsın. Dolayısıyla onun için bilincin bir şeye veya nesneye fırlatılması ve kendini bu nesne ile düşünümde kurması gerekmektedir. Bu açıdan görme, saf bilincin kavramlarına indirgenemez; aksine ben, sonsuz imkân dahilinde tüketilemeyecek bir dünya içinde bulunurum. Kendi bedenim de gördüğüm diğer şeyler arasında görülebilen niteliğe sahiptir; fakat bunun farkında olması yoluyla başka şeylerden ayrılmaktadır. Merleau-Ponty bu niteliği, bedenselleşmiş bilinç ya da bilincin bedene yazgılı olması çerçevesinde kavramaktadır. Nitekim, gökyüzünü temaşa eden özneyi ifade ederken gökyüzü tarafından sarmalanmış bir iç içelik söz konusu olduğunu da ifade etmektedir. Böylece öznel algı, gökyüzünün de özne tarafından sarmalandığı bir harmoniden bağımsız tecrübe edilemez. O nedenle dünya, benim için şeylerin görünür niteliğinde beliren; boyut, derinlik ve yayılımlarının imgesel bir betimlemesi değildir. Aksine ben dünyaya görerek, dokunarak, işiterek gömülü halde bulunan bedensel bulunuşun algısına sahibim. Dolayısıyla özne, bedensel bir dünya algısıyla bedensel bir bilinç algısının kesiştiği yerde açığa çıkmaktadır. Bir mekânda ve belirli bir perspektifte şeylere bakan özne, aynı zamanda şeylerin de kendilerini ona perspektifsel olarak sunmakta olduğunun farkındadır. Bu açıdan baktığım şeyi algıladığımda görülen ve algılayan bir varoluşa sahip olduğumu da anlarım. Bu açıdan uzamı, sadece zihinsel olanın dışında duran ve katı çerçeveyi oluşturan homojen bir nitelikle kavramak olanaksızdır.

Uzam; ancak dokunarak, görerek varoluşumun bir parçası haline gelmektedir. O sebeple uzamdaki şeyleri uzamın kendisinden ayırmakla, saf uzam olarak tasavvur edilen şeye -uzam fikrine- erişilemez. Uzamı, duyularımızın bize verdiği somut görünümünden kesin hatlarla ayırmak fenomenoloji anlayışından sonra olanaksızdır.⁷⁹ Bu aşamada görme; geometrik perspektifler çokluğundan veya görüntülerin art arda, üst üste geldiği bir eklemlenme olmaktan ziyade, yönelimsel algı deneyiminin kurucu unsuru olmaktadır. Nitekim, gördüğüm şey, benim tarihimin bir parçası haline dönüşen perspektif görüşlerinin sonsuz çoğulluğunu içermektedir. Bu nedenle algısal bir bilinç, nesnesiyle dolu bir görme deneyimi olarak belirlemektedir ve algısal bir bilinç ne görme deneyimini ne de görme bilincini birbirinden koparmaktadır. Dolayısıyla görme, benim bireysel tarihime eşlik eden bir tür yeniden kurmadır.

⁷⁹ Maurice Merleau-Ponty, *Algılanan Dünya*, ikinci basım, Çeviren: Ömer Aygün İstanbul: Metis Yayınları, 2008, 21

Aynı zamanda benden önceki kültürel, toplumsal konfigürasyonların tortularını da içinde taşımaktadır. Son olarak yine Merleau-Ponty'nin şu ifadesini akılda tutmak gerekir: "İnsan bilinci kendisini görmek için şeylerden kurtulma yetisine sahip olsa bile, kendisine hiçbir zaman sahip olamaz."⁸⁰ Öyle anlaşılıyor ki Merleau-Ponty *cogito*'nun şimdiye kadar algılama, görme ve dokunmanın değerini azaltması karşısında yeni bir görme fenomenolojisini betimlemektedir. Bu görme kavrayışının merkezinde ise Kartezyen düşüncenin göz ardı ettiği bedensel bir algı projesi yatmaktadır. Görmenin dünyada gerçekleştiğini, onu yalnızca görmekle kalmadığımızı ama onunda belirli perspektiflerden kendini bize gösterdiğini savunan düşünür için dünyanın görünür hale geldiği yer biziz ve biz de bir dünyaya aitiz. Bu nedenle görüyor olduğunu algılıyor olmak, dünyanın görsel bir öyküye dönüşmesinin tüketilemez bir metnini ifade etmektedir.

Sonuç

Kartezyen görme modeli çerçevesinde moderniteyi karakterize eden bir görme rasyonalitesi belirginleşmektedir. Bunun en önemli temsilcisi olan Descartes'ın düşünceleri dikkate alınmaksızın bu çerçevenin ne türden bir görme kavrayışı ekseninde hegemonik hal aldığı yeterince anlaşılabilir. O nedenle Descartes ile başlayarak Kartezyen perspektif bir yandan zihnin bakış açısını diğer yandan ise zihne dışsal olan fiziksel şeylerin bulunuşunu düalist bir vurgu ile bir bakış/görme sorunu haline getirmektedir. Bu ise açık ve kesin bir bilgiyi, bedensel bir görme deneyiminden ziyade zihnin sezgisi tarafından garanti altına alma çabasıyla kaynaklanmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki Descartes bu sorunu tanrısal ışık ile zihnin görmesi arasında çözmeye çabalamaktadır. Bu nedenle Kartezyen skopik görme anlayışı için görmeyi, akılla ve hakikatle ilişkilendiren "zihinle görme" edimi söz konusudur ve bu eksen bir yanı sıra *Antik Yunan* düşünce geleneğinin devamı olarak yorumlanma potansiyeline imkân tanımaktadır. Dahası görmenin herhangi bir bedensel algılamadan önceki varsayımsal doğası, zihinsel tasarım tarafından güvence altına alınmaktadır. Bu ise psikolojik veya sosyo-kültürel alan içinde devinimsel bir bedene sahip olan öznenin öyküsünü kendi varoluşundan dışlamaktadır. Dünyanın temel belirlenimini (*extensio*) *uzamsallıkta* görmek ve görmeyi de uzamsallığın dışına taşımak varoluşa ilişkin insanın hem "burada" bulunuşunu hem de zamansal

⁸⁰ Merleau-Ponty, *Algının Önceliği ve Onun Felsefi Sonuçları*, 92

yazgısını zaman-dışı kılmaya sevk eder. Bu açıdan zihinsel bir görme kavrayışıyla görmenin mekânsız ve zaman-dışı bir düzenek haline gelmesi, Descartes'ın görme anlayışının temel kusurudur. Dahası görmeyi de epistemolojik bir mesele hattına sabitleyerek bir tür görme metafiziğini belirginleştirdiği ifade edilmelidir. Burada gören ama gördüğünü görmeyen gözün kendisi zihnin bir uzantısına dönüşerek edimselliğinden yoksun kalmaktadır. Diğer yandan görme deneyimini Kartezyen zihinsel bir yeti aracılığıyla kavramanın dünyanın çoklu perspektiflere açıklığını erittiğini ve bilincin de dünya olmaksızın edimsel niteliğinden söz edilemeyeceğini ileri süren fenomenolojik tahayyül, görmenin bir tür bilişsel/zihinsel metafora indirgenemeyeceği konusunda önemli müdahaleler yapmaktadır.

Görme ile görülen şey arasında bir mesafe inşası, bilginin kesinliğini garantiye almak açısından başarısız bir girişimdir. Nitekim insanın mekânsal bulunuş modu epistemolojik olmaktan ziyade ontolojiktir. Bu ontolojik bulunuş ise insanın edimsellikten, mekânsallıktan ve bedensellikten ayrı bir varoluşa sahip olamayacağını kabul ederek insan varoluşunu açıklamaktadır. O nedenle, göz ile gören akıl arasında bir ayrımın görme edimini imkansızlaştırdığı gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Kartezyen skopik görme anlayışının başarısızlığı bu noktadır. Görmeyi içeriğinden kopartmak olarak anlaşılabilir bu hat, tam olarak fenomenolojik bir müdahale imkanının açığa çıktığı yerdir. Dolayısıyla görme edimini kurtarmak için görmenin yeniden tesis edilmesi ile fenomenolojik bir görme modeli açığa çıkmaktadır. Görmenin epistemolojik olmaktan ziyade ontolojik bir çerçevede gerçekleşmesi, insanın gördüğü şeyden ayrı bir mutlak bilgi arayışını da geçersiz kılmaktadır. Nitekim zihinsel bir kavrayış, zihnin yöneldiği olgusal gerçekliğin dışında değil, aksine bedeni de çevreleyen bir dünya içinde gerçekleşmektedir. Bu nedenle bir yandan göz organı diğer yandan zihin gözü arasında epistemolojik bir inşa "dünyanın tenine gömülmüşlüğü" fark edemeyen bir özne"ye ilişkin bedensel, mekânsal, toplumsal bulunuşu yadsımaktadır. Gören ve görülür olana ilişkin bir görme edimi, birbirine karşıt iki ayrı unsur olmaktan ziyade yönelimsel ve perspektifsel bir edimsellikle gerçekleşmektedir. Nitekim algılama görsel bir edimdir. Sonuç olarak, insanın buradallığını ve bir lokasyonda bulunuşunu işaretleyen bilincin zamansallık ile bir yerde bulunmasının iç içe geçtiği görme tasarısı olarak fenomenolojik görme anlayışı, benliği dünyaya, mekâna ve bedenselliğine yeniden yerleştirme girişimi olarak düşünülmelidir.

Kaynakça

- Attig, Thomas, "Husserl and Descartes on The Foundations of Philosophy", *Metaphilosophy*, January, Vol. 11, No. 1, Wiley online, 1980, pp. 17-35
- Bello, Angela Ales, "Husserl's Question of God as a Philosophical Question", içinde *The Divine In Husserl And Other Explorations*. Dordrecht: Springer Netherlands, 2009, pp.25-61.
- Berger, John, *Görme Duyusu*, Çeviren: Osman Akınhay, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2014.
- Beyssade, J. M., "Descartes: Felsefi Bir Devrim mi?", Çeviren: Tülin Bumin, *Cogito Dergisi*, (1997), Sayı-10.
- Casey, Edward, *The Fate of Place: A Philosophical History*, University of California Press, 2013.
- Crary, Jonathan, "Modernizing Vision", in *Vision and Visuality: Discussions in Contemporary Culture*, ed: Hal Foster, Seattle: Bay Press, 1988
- Curley, E. M. *Analysis in the Meditations: The Quest for Clear and Distinct Ideas in Meditations on First Philosophy in Focus*, Rene Descartes [ed. Stanley Tweyman], London: Routledge, 1993.
- Descartes, René, *Metot Üzerine Konuşmalar*, Çeviren: K. Sahir Ser, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1984.
- Descartes, René, *Descartes: The World and Other Writings*, Edited and Translated by Stephen Gaukroger, Cambridge University Press, 1998.
- Descartes, René, *Felsefenin İlkeleri*, Çeviren: Mesut Akın, İstanbul: Say yayınları, 2007.
- Descartes, René, *Meditasyonlar*, Çeviren: Çiğdem Dürüşken, İstanbul: Alfa Yayınları, 2015.
- Foucault, Michel, *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*, London: Routledge, 2002.
- Gaukroger, Stephen, "Introduction" in *Rene Descartes: The World and Other Writings*, Edited and Translated by Stephen Gaukroger, Cambridge University Press, 1998.

Husserl, Edmund, "Fenomenoloji", içinde *Husserl'in Gör Dediği*, Çeviren: Aydın Gelmez, Baykuş Felsefe Yazıları Dergisi, Sayı 6, İstanbul: Alef Yayınevi, 2010.

Husserl, Edmund, *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*, Çeviren: Harun Tepe, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.

Jay, Martin, *Downcast Eyes: The Denigration of Vision in Twentieth-century French Thought*, University of California Press, 1993.

Jay, Martin, "Sartre, Merleau-Ponty, and the Search for a New Ontology of Sight" içinde *Vision and Visuality: Discussions in Contemporary Culture*, Edited: Hal Foster, Seattle: Bay Press, 1988

Jay, Martin, "Scopic Regimes of Modernity" içinde *Vision and Visuality: Discussions in Contemporary Culture*, Edited: Hal Foster, Seattle: Bay Press, 1988.

Koyre, Alexandre, "Descartes Üzerine Konuşmalar", *Platon Okumaya Giriş*, Çeviren: Kurtuluş Dinçer, Ankara: Pharmakon. 2020.

Kramer, Sybille, *The 'Eye Of The Mind' and The 'Eye of The Body': Descartes and Leibniz on Truth, Mathematics, and Visuality in Sensory Perception: Mind and Matter*, Friedrich G. Barth, Patrizia Giampieri-Deutsch, Hans-Dieter Klein (eds.), Springer-Verlag/Wien, 2012, pp.369-382.

Langton, Rae, "Descartes'ın Meditasyonlar'ına Bir Çalışma Rehberi", Çeviren: Samet Bağçe, *Batı Felsefesi Klasikleri Edisyonu*, Dil Bilim ve Felsefe Bölümü, MIT, 2006.

Levinas, Emmanuel, *Husserl Fenomenolojisinde Görü Teorisi*, Çeviren: Yağmur Ceylan Uslu, İstanbul: İthaki Yayınları, 2016.

Malpas, Jeff., *Place and Experience: A Philosophical Topography*, Cambridge University Press, UK, 2018.

Macdonald, Paul S., *Descartes and Husserl: The Philosophical Project of Radical Beginnings*, State University of New York Press, Albany, 2000.

Mensch, James R., *Intersubjectivity and Transcendental Idealism*, Albany State University of New York Press, 1988.

Merleau-Ponty, Maurice., *Görünür ile Görünmez*, Çeviren: Hanfe Güven, Ankara: DoğuBatı Yayınları, 2023.

- Merleau-Ponty, Maurice., *Algının Fenomenolojisi*, Çevirenler: Emine Sarıkartal & Eylem Hacımuratoğlu, İstanbul: İthaki Yayınları, 2017.
- Merleau-Ponty, Maurice., *Algılanan Dünya*, ikinci basım, Çeviren: Ömer Aygün İstanbul: Metis Yayınları, 2008.
- Merleau-Ponty, Maurice., *Göz ve Tin*, Çeviren: Ahmet Soysal, İstanbul: Metis yayınları, 2006a.
- Merleau-Ponty, Maurice., *Algının Önceliği ve Onun Felsefi Sonuçları*, Çeviren: Yusuf Yıldırım, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2006b.
- Melville, Stephen, “Division of the Gaze, or, Remarks on the Color and Tenor of Contemporary “Theory”” içinde *Vision in Context: Historical and Contemporary Perspectives on Sight*, Edited by Teresa Brennan and Martin Jay, Routledge, 2008, pp. 101-117
- Miller, David. Marshall., *Representing Space in the Scientific Revolution*, Cambridge University Press, 2014.
- Rawlinson, Mory C., “Perspectives and Horizons: Husserl on Seeing the Truth”, In *Sites of Vision: The Discursive Construction of Sight in the History of Philosophy*, Edited by David Michael Levin, The MIT Press Cambridge, 1997, pp.265-93.
- Soysal, Ahmet, “Önsöz”, içinde *Göz ve Tin*, Merleau-Ponty, M., Çeviren: Ahmet Soysal, İstanbul: Metis Yayınları, 2012.
- Toulmin, Stephen. E., *Cosmopolis: The Hidden Agenda of Modernity*, University of Chicago Press, 1992.
- Whitehead, Alfred N., *Doğa Kavramı*, Çevirenler: Sercan Çalıcı ve Songül Köse, İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.
- Wilson, Margaret D., *Descartes*, New York: Routledge, 1978.
- Vasseleu, Cathryn, *Işığın Dokusu: Irigaray, Levinas ve Merleau-Ponty’de Görüş ve Dokunuş*, Çeviren: Aydın Sarıkaya, Ankara: Öteki yayınevi, 1999.
- Zhang, Haojun., *Descartes and Husserl on “Clear and Distinct”*, *Husserl Stud.* (2019), 35, 51-72.

KARTEZYEN GÖRME DÜZENİ VE FENOMENOLOJİK KRİTİĞİNİN BELİRGİNLEŞMESİ
CLARIFICATION OF THE CARTESIAN VISION AND ITS PHENOMENOLOGICAL CRITIQUE
Ahmet EKER

306